

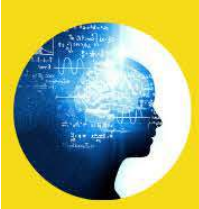
УДК 373.3.017:172.15]:908

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-2\(20\)-931-939](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-2(20)-931-939)

Ляшенко Тетяна Валеріївна кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри інструментально-виконавської підготовки, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, вул. Графська, 2, м. Ніжин, 16600, тел.: (04631) 7-19-84, <https://orcid.org/0000-0003-3841-5415>

УМОВИ ВИКОРИСТАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ХУДОЖНЬОГО КРАЄЗНАВСТВА В ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті здійснено аналіз проблеми патріотичного виховання учнів початкової школи. Проаналізовано державну законодавчу базу щодо національно-патріотичного виховання в системі освіти України. На основі аналізу наукових праць коротко розкрито специфіку щодо виховання патріотизму у період молодшого шкільного віку. Вказано, що одним із важливих підходів у реалізації патріотичного виховання є культурологічний. Відповідно до даного підходу, зростання особистості, починаючи з раннього дитинства, відбувається у руслі національної культури. У свою чергу, національна культура забезпечує передачу духовних цінностей та елементів матеріальної культури у міжпоколінних зв'язках. Зазначено, що взаємодія дитини з елементами національної культури, традиціями тощо сприяє формуванню системи її життєвих і духовних цінностей, патріотичних поглядів. Вказано, що дієвим механізмом залучення до культури свого краю, своєї Батьківщини є художнє краєзнавство як особливий, емоційно насичений підхід до вивчення людиною рідної культури. Коротко схарактеризовано сутність художнього краєзнавства, зазначено що в його основі знаходяться художні цінності як конкретний прояв соціально-культурного досвіду народу. На основі аналізу наукових джерел з обраної проблеми визначено та коротко обґрунтовано три найбільш суттєві педагогічні умови щодо використання художнього краєзнавства як засобу патріотичного виховання учнів початкової школи. Такими умовами визначено: забезпечення наступності в проведенні художньо-краєзнавчої роботи між ЗДО та початковими класами НУШ; використання потенціалу проєктної діяльності в організації заходів художнього краєзнавства з учнями початкової школи; використання форм, методів технологій роботи зі школярами у напрямі художнього краєзнавства, які будуть сприяти розвитку їхнього патріотизму.

Ключові слова: патріотичне виховання, художнє краєзнавство, культурологічний підхід, старший дошкільний вік, молодший шкільний вік, заклад освіти, державний стандарт освіти.

Lyashenko Tetiana Valeriivna Candidate of Art Criticism (Ph. D.), Associate Professor of Instrumental and Performing Training, Nizhyn Mykola Gogol State University, St. Graftska, 2, 16600, tel.,: (04631) 7-19-84, <https://orcid.org/0000-0003-3841-5415>

TERMS OF USE OF THE POTENTIAL ARTISTIC REGIONAL STUDIES IN THE PATRIOTIC EDUCATION OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Abstract. The article analyzes the problem of patriotic education of primary school students. The state legislative framework in relation to national-patriotic education in the education system of Ukraine is analyzed. Based on the analysis of scientific works, the specifics of the education of patriotism in the period of primary school age are briefly reviled. It is specified, that one of the important approaches in the implementation of patriotic education is cultural. According to this approach, personality growth, starting from early childhood, takes place in the direction of national culture. Also, national culture provides the transmission of spiritual values and elements of material culture in relationships between generations. It is noted that the child's interaction with elements of national culture, traditions, etc. contributes to the formation of the system of his life and spiritual values, patriotic views and beliefs. It is specified that an effective mechanism of involvement in the culture of one's region, one's Motherland, is artistic regional studies as a special, emotionally saturated approach to the study of a person's native culture. The essence of artistic regional studies is briefly characterized, it is stated that artistic values are in its basis as a specific manifestation of the socio-cultural experience of the nation. Based on the analysis of scientific sources on the selected problem, the three most essential pedagogical conditions regarding the use of artistic regional studies as a means of patriotic education of primary school students were identified and briefly substantiated. These conditions define: providing the sequence in art and regional studies work realization between the preschool educational institution and the primary classes of the 'New Ukrainian School'; using the potential of project activity in the organization of artistic regional studies events with primary school students; use of effective forms, methods, technologies of art and regional studies work with schoolchildren, which will contribute to the development of their patriotism.

Keywords: patriotic education, artistic regional studies, cultural approach, senior preschool age, junior school age, educational institution, state standard of education.

Постановка проблеми. Упродовж століть українці виборювали свою незалежність, культуру, право бути вільним народом, який має свою історію, ментальність, національний характер тощо. Події останніх років переконливо довели необхідність посилення засад національно-патріотичного виховання, яке має розпочинатися з періоду дошкільного дитинства та бути неперервним процесом упродовж усього життя. Виховання у дітей і молоді патріотизму є загальнодержавною місією, яка реалізується, у тому числі, в освітньо-виховному процесі закладів освіти. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України розглядає патріотичне виховання як системну, комплексну, цілеспрямовану діяльність органів державної влади, самоврядування, організацій та інших інститутів [7]. Вагому роль у даному процесі відіграють сім'я та заклади освіти – інститути найбільшого впливу на виховання особистості, формування патріотизму. Особливо важливим це визначається стосовно учнів початкової школи.

Патріотизм, на переконання І. Беха, К. Журби та В. Киричок, є проявом ціннісного ставлення до Батьківщини. Виховання означеного ціннісного ставлення стосовно молодших школярів вчені розглядають у контексті патріотичного виховання. Мета даного процесу, на думку К. Журби та В. Киричок, – виховання відомого громадянина, демократа, патріота, гуманіста. Вихованню патріотизму у шкільному віці вчені надають особливого значення [13].

До засобів патріотичного виховання належить і такий вид краєзнавчої роботи, як *художнє краєзнавство*. Високо оцінюючи здобутки педагогічної науки щодо патріотичного виховання зазначимо, що художньо-краєзнавчий напрям даного процесу в системі освіти України є найменш розробленим. Цим і обумовлена актуальність даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні засади національно-патріотичного виховання визначено у працях І. Беха, Т. Бондаренко, О. Вишневського, Т. Гавлітіної, К. Журби, О. Захаренко, П. Ігнатенко, В. Киричок, О. Коркішко, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, Т. Усатенко, К. Чорної та інших вчених. Окремі аспекти художнього краєзнавства розглянуто Т. Анікіною, Р. Загорулько, М. Качур, Н. Кожевніковою, Т. Ляшенко, С. Матвієнко, Л. Масол, Г. Самойленко та іншими дослідниками.

Мета статті полягає в обґрунтуванні умов використання потенціалу художнього краєзнавства у патріотичному вихованні учнів початкової школи.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні у педагогічній науці створено обмежену кількість наукових досліджень, присвячених проблемі використання потенціалу художнього краєзнавства у патріотично-виховній роботі з молодшими школярами. Важливість здійснення наукових робіт у даному напрямку обумовлює необхідність написання даної статті.

Виклад основного матеріалу. Сутність патріотизму у контексті виховання суспільних моральних цінностей, громадянських якостей особистості знаходимо у посібнику «Система патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в умовах модернізаційних змін» (гол. ред. І. Бех). Його автори розглядають патріотизм у контексті ціннісного ставлення особистості до своєї Батьківщини [13].

У дисертаційному дослідженні Т. Гриців аналізується специфіка виховання у молодших школярів ціннісного ставлення до Батьківщини засобами етнопедагогіки. Дослідниця визначає, що ціннісне ставлення до Батьківщини, любов до неї є стійким особистісним переживанням, яке стимулює патріотизм, надає йому рис дієвості [4, с. 53]. Т. Гриців переконливо доводить, що серед проявів особистістю зазначеного ціннісного ставлення є такий, як вивчення та збереження національної культурної спадщини. Поділяючи цю думку у контексті розкриття проблеми нашого дослідження, зазначимо, що культурна спадщина може розглядатися як підґрунтя реалізації національно-патріотичного виховання, а одним із механізмів цієї реалізації слугує *культурологічний підхід*.

У працях вчених Ю. Бойчука, Ю. Руденка, С. Машкіної, Т. Усатенко, Л. Хомич, Т. Шахрай [11] культурологічний підхід розглядається у контексті національно-патріотичного виховання на перетині філософії, культурології, освіти, історії. Згідно даного підходу, особистість з періоду дитинства зростає, виховується й соціалізується на національному культурному підґрунті. Національна культура, у свою чергу, забезпечує зв'язок між поколіннями, передачу духовних цінностей та артефактів культури. Дитина, взаємодіючи з елементами рідної культури, засвоюючи систему духовних цінностей, набуває необхідних громадянських якостей особистості, продукує власні цінності як суб'єкт української культури, стає справжнім патріотом своєї країни.

Дослідниця М. Качур аналізує специфіку культурологічного підходу стосовно патріотичного виховання молодших школярів й вказує

на те, що вона визначається у відтворенні особистістю соціально-культурного досвіду певної спільноти, етносу, національності у загальнолюдській культурі. М. Качур доводить, що у контексті культуротворчих завдань початкової школи, у напрямі патріотичного виховання дієвим засобом визначається *художнє краєзнавство* [6, с. 8].

Під художнім краєзнавством дослідниця Н. Охріменко розглядає особливий, емоційно насичений підхід до вивчення людиною рідної культури [12, с. 8]. Художнє краєзнавство є одним із видів загального краєзнавства, в його основі лежить специфічна краєзнавча діяльність, яка має мистецьку основу. Логіка художньо-краєзнавчої діяльності визначається не передачею людині «готових» знань, а включення до діяльності, заґрунтованій на взаємодії з об'єктами художнього краєзнавства.

На думку С. Матвієнко, для визначення структури художнього краєзнавства варто взяти за основу художній твір як елемент культури, з яким взаємодіють краєзнавці [10, с. 74]. Т. Анікіна розглядає художнє краєзнавство як механізм опанування особистістю художньої спадщини рідного краю, в основі якої знаходяться художні цінності як конкретний прояв соціально-культурного досвіду народу [1, с. 8].

На основі вивчення наукової літератури з проблеми використання художнього краєзнавства як засобу патріотичного виховання та адаптуючи означене на роботу з учнями початкових класів, виокремлюємо низку педагогічних умов забезпечення ефективності даного процесу.

Перша умова. Забезпечення наступності в проведенні художньо-краєзнавчої роботи між ЗДО та початковими класами НУШ.

Наступність визначається як діалектична єдність у розвитку життєвих явищ. Наступність обумовлює логіку еволюційних процесів. У національно-патріотичному вихованні, як визначається з праць І. Бега, М. Боришевського, О. Вишневського, І. Луценко, О. Сухомлинської та інших вчених, завдяки наступності забезпечується гармонійне, безперервне формування в особистості причетності до історії, традицій, культури рідного краю та своєї країни.

Узгодження позицій наступності відбувається завдяки синхронізації компетентностей державних стандартів дошкільної [2] та початкової [5] освіти. Так, у державному стандарті дошкільної освіти, її Базовому компоненті вказано на важливість формування соціально-громадянської компетентності дошкільників, виховання у них патріотичних почуттів за використання низки форм та методів роботи. У тому числі, вказується на необхідність вивчення дітьми рідного краю, його природи, культури, традицій, тощо.

Як зазначає В. Лаппо, у віці 6-9 років складаються передумови щодо опосередкованого засвоєння дітьми знань, що виходять за межі їхнього життєвого досвіду та безпосереднього сприймання, є віддаленими в просторі і часі [8, с. 34]. Тобто, у цей вік є сприятливим для ознайомлення дітей з культурно-історичною спадщиною свого краю, зі специфікою побуту та праці людей, які проживають в регіоні.

У державному Стандарті початкової освіти зазначається, що патріотичне виховання учнів базується на засадах громадянського виховання, поступово додаючи до цього процесу правове та політичне виховання, які здійснюються за проведення спеціальних навчальних занять, позаурочних форм роботи, заходів шкільного краєзнавства тощо [5, с. 5].

Друга умова. Використання ефективних форм, методів, технологій художньо-краєзнавчої роботи зі школярами, що буде сприяти розвитку їхнього патріотизму.

Як зазначає М. Качур, реалізуючи потенціал художнього краєзнавства у роботі з учнями молодшими школярами, слід використовувати уроки, народознавчі свята, власне краєзнавчі та позаурочні виховні заходи. Зважаючи на вік дітей, доцільно проводити краєзнавчий тиждень мистецтв, використовувати театралізації, ігрові методи [6, с. 10].

Ю. Блудова вважає, що традиційні методи художнього краєзнавства не завжди орієнтовані на активну творчу діяльність учнів початкових класів [3, с. 166]. Тому учителям варто більше використовувати інтерактивні методи роботи, поряд з традиційними екскурсіями проводити віртуальні, створювати спільно з дітьми та за допомоги батьків екскурсії на основі укладання мультимедійної презентації. Ю. Блудова радить приділити належну увагу створення творчих шкільних гуртків на основі художньо-краєзнавчої діяльності [там само].

Третя умова. Використання потенціалу проєктної діяльності а організації заходів художнього краєзнавства з учнями початкової школи.

Як відомо, проєкт є технологією, яка спрямована не тільки на набуття та інтеграцію знань, але й на їхнє застосування та накопичення нових. Проєктна діяльність має за основу суб'єкт-суб'єктну взаємодію та принципово виключає застосування тих абстрактних умоглядних суджень, побудов, на яких базуються окремі форми роботи у виховному процесі. Стосовно проведення художньо-краєзнавчої роботи з молодшими школярами, використання проєктів визначається доцільним щодо розвитку їхніх практичних здатностей до творчого пошуку та дослідницької діяльності.

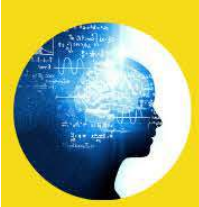

Головним елементом проєктної діяльності є сам процес проєктування краєзнавчого учнівського пошуку, скерованого учителем. Даний процес включає моделювання пошукової траєкторії краєзнавчої діяльності в цілому та виявлення траєкторії особистісного розвитку кожного учасника проєкту; визначення проблеми, мети роботи, її завдань та встановлення шляхів її вирішення. Проєктна технологія, яка використовується стосовно учнів початкової школи у проведенні заходів художнього краєзнавства, може реалізовуватися за участі родини учня, працівників музеїв, майстрів народних ремесел, місцевих літераторів, художників, театральних діячів тощо.

Висновки. Таким чином, здійснений аналіз специфіки художнього краєзнавства як виду краєзнавчої діяльності, спрямованої на вивчення людиною рідної культури, визначення його патріотично-виховного потенціалу стосовно учнів початкової школи дозволило виявити та коротко обґрунтувати три педагогічні умови, які здатні впливати на ефективність процесу патріотичного виховання учнів початкової школи засобами художнього краєзнавства. Перспективи подальших розвідок будуть спрямовані на розробку теоретичних та методичних матеріалів реалізації запропонованих педагогічних умов у практики патріотичного виховання учнів початкових класів засобами художнього краєзнавства.

Література:

1. Анікіна Т. О. Патріотичне виховання майбутніх учителів музики засобами художнього краєзнавства: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01. 1993. Київ. 18 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція): наказ МОН України № 33 від 12.01.2021 р. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-bazovogo-komponenta-doshkilnoyi-osviti-derzhavnogo-standartu-doshkilnoyi-osviti-nova-redakciya> (дата звернення 28.01.2024 р.).
3. Блудова Ю. О. Формування художньо-естетичного смаку дітей молодшого шкільного віку засобами регіональної культурно-історичної спадщини: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2018. 23 с.
4. Гриців Т. Г. Виховання ціннісного ставлення до Батьківщини у молодших школярів засобами народної педагогіки. дис ... канд. пед. наук: спец.: 13.00.07 «Теорія і методика виховання»; Інститут проблем виховання АПН України. Київ. 2021. 413 с.
5. Державний стандарт початкової освіти: затв. Постановою Каб. Міністрів України від 21 лютого. 2018 р. № 87. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/prozatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti> (дата звернення 20.01.2024 р.).
6. Качур М. М. Патріотичне виховання молодших школярів засобами художнього краєзнавства: автореф. дис ... канд. пед. наук: спец.: 13.00.07 «Теорія і методика виховання»; Інститут проблем виховання АПН України. 2010. Київ. 20 с.
7. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Затверджено МОН. Наказ №527 від 06.06.2022. <https://nus.org.ua/news/mon-zatverdylonovu-kontseptsiyu-patriotichnogo-vykhovannya/> (дата звернення 22.01.2024).

8. Лаппо В. В. Формування у старших дошкільників ціннісного ставлення до рідного краю засобами етнокультури (на прикладі гуцульського етноregionу): дис. ... канд. пед. наук. 13.00.08. Івано-Франківськ. 2008. 287 с.

9. Матвієнко С. І. Особливості забезпечення наступності у національно-патріотичному вихованні старших дошкільників і молодших школярів. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*. Серія «Психолого-педагогічні науки». 2022. №4. С. 17-23.

10. Матвієнко С. І. Умови використання засад художнього краєзнавства в патріотичному вихованні дітей старшого дошкільного віку. *Perspective directions of development of philology, linguistics and communication science. Collective monograph. Aotearoa publishing Nelson, New Zealand*. 2018. С. 72-85.

11. Машкіна С. В., Усатенко Т. П., Хомич Л. О., Шахрай Т. О. Теоретичні засади культурологічного підходу у підготовці педагога до виховної діяльності. Монографія. 2016. Київ. ІПОД НАПН України. 168 с.

12. Охріменко Н. П. Теоретичні аспекти художнього краєзнавства. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*. Серія «Психолого-педагогічні науки». 2021. №4. С. 7-15.

13. Система патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в умовах модернізаційних суспільних змін : навч.-метод. посіб. / І. Д. Бех, К. О. Журба, В. А. Киричок та ін. Київ : Педагогічна думка. 2011. 240 с.

14. Якименко С. Підготовка майбутніх учителів початкової освіти до наступності формування національно-патріотичної самосвідомості старших дошкільників та молодших школярів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2019. Вип. 71. С. 282–285.

References:

1. Anikina, T. O. (1993). Patriotichne vihovannya majbutnih uchiteliv muziki zasobami hudozhnogo krayeznavstva [Patriotic education of future music teachers by means of artistic local history]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv : National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine; Institute of Pedagogy [in Ukrainian].

2. Nakaz MON Ukrayini № 33 vid 12.01.2021. «Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (nova redaktsiia)» [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 33 of 12.01.2021 «Basic component of preschool education (new edition)»]. (2021, 12 January) URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-bazovogo-komponenta-doshkilnoyi-osviti-derzhavnogo-standartu-doshkilnoyi-osviti-nova-redakciya> (Last accessed 28.01.2024) [in Ukrainian].

3. Bludova, Yu.O. (2018). Formuvannya hudozhno-estetichnogo smaku ditej molodshogo shkilnogo viku zasobami regionalnoi kulturno-istorichnoi spadshchini [Formation of artistic and aesthetic taste of primary school children by means of regional cultural and historical heritage]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

4. Hrytsiv, T.H. (2021). Cultivation of a values-based attitude towards the Motherland among younger schoolchildren by means of folk pedagogy. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

5. Derzhavnij standart pochatkovoyi osviti: zatv. Postanovoyu Kab. Ministriv Ukrayini vid 21.02. 2018. № 87. [State standard of primary education: approved. Resolution of the Kab. Of Ministers of Ukraine dated 02.21.2018. № 87]. (2018, 21 February) URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/prozatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti> (Last accessed 20.01.2024). [in Ukrainian].

6. Kachur, M. M. (2010). Patriotichne vihovannya molodshih shkolnyariv zasobami hudozhnogo krayeznavstva [Patriotic education of junior schoolchildren by means of artistic local history]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv : Institut problem vihovannya APN [in Ukrainian].

7. Kontseptsiiia natsionalno-patriotichnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy. Zatverdzheno MON. Nakaz No 527 vid 06.06.2022. [The concept of national-patriotic education in the education system of Ukraine] <https://nus.org.ua/news/mon-zatverdylonovu-kontseptsiiyu-patriotichnoho-vykhovannia/> (Last accessed 22. 01.2024) [in Ukrainian].

8. Lappo, V.V. (2008). Formuvannia u starshykh doshkilnykiv tsinnisnoho stavlennia do ridnoho kraiu zasobamy etnokultury (na prykladi hutsul'skoho etnorehionu) [The formation of a valuable attitude to the native region in older preschoolers by means of ethnoculture (on the example of the Hutsul ethnoregion)]. *Candidate's thesis*. 13.00.08. Ivano-Frankivsk. 287 p. [in Ukrainian].

9. Matvienko, S. I. (2022). Osoblyvosti zabezpechennia nastupnosti u natsionalno-patriotichnomu vykhovanni starshykh doshkilnykiv i molodshykh shkolnyariv. [Peculiarities of ensuring consistency in national and patriotic education among older preschoolers and younger school students]. *Naukovi zapiski Nizhynskogo derzhavnogo universitetu imeni Mikoli Gogolya. Seriya «Psihologo-pedagogichni nauki» - Scientific Notes of Mykola Gogol Nizhyn State University. Series "Psychological and Pedagogical Sciences"*. Vol. 4, 7–15 [in Ukrainian].

10. Matviyenko, S. I. (2018). *Umovi vikoristannia zasad hudozhnogo krayeznavstva v patriotichnomu vihovanni ditei starshoho doshkil'nogo viku* [Conditions for the use of the principles of artistic local history in the patriotic education of children of senior preschool age]. *Perspective directions of development of philology, linguistics and communication science*. New Zealand : Aotearoa publishing Nelson [in Ukrainian].

11. Okhrimenko, N. P. (2021). Teoretychni aspekty khudozhnogo kraieznnavstva [Theoretical aspects of artistic local history]. *Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholia – Scientific notes of NSU named after M. Gogol*. Issue 4. P. 7-15 [in Ukrainian].

12. Mashkina S.V., Usatenko T.P., Khomych L.O. & Shakhrai T.O. (2016). *Teoretychni zasady kulturolohichnoho pidkhodu u pidhotovtsi pedahoha do vykhovnoi diialnosti*. [Theoretical foundations of the cultural approach in teacher training for educational activities]. Monohrafiia. Kyiv. IPOOD NAPN Ukrainy [in Ukrainian].

13. Systema patriotichnoho vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi v umovakh modernizatsiinykh suspilnykh zmin: navch.-metod. posib. [The system of patriotic education of children and school youth in the conditions of modernizing social changes]. (2011) / I. D. Bekh, K. O. Zhurba, V. A. Kyrychok ta in. Kyiv : Pedahohichna dumka [in Ukrainian].

14. Lakymenko, S. (2019). Pidhotovka maibutnikh uchyteliv pochatkovoi osvity do nastupnosti formuvannia natsionalno-patriotichnoi samosvidomosti starshykh doshkilnykiv ta molodshykh shkolnyariv. [Preparation of future teachers of primary education for the continuity of the formation of national and patriotic self-awareness of older preschoolers and younger schoolchildren]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*. Issue 71. P. 282–285 [in Ukrainian]